

Dr Jovan KOVAČEVIĆ

Srednjevekovni latinski natpisi u Boki Kotorskoj*

U Kotorskom arhivu čuva se oskudna dokumentacija od dve rukopisne sveske iz zaostavštine Alfreda Rosija koji se je bavio sakupljanjem starina na području Boke.¹⁾ U tim rukopisnim sveskama postoji jedan komentar o nastanku tih svesaka, u kojima su precrtani uglavnom natpisi od XVI veka na području Boke Kotorske, ali i nadgrobní natpisi znamenitih Bokelja van Boke Kotorske, pa čak i u Italiji (Venecija).²⁾ Cilj sakupljanja ovih natpisa bio je uglavnom sastavljanje geneoloških stabala kotorskih i peraških plemićkih porodica. Među ovim kasnijim natpisima nalazi se po koji rimski i srednjevekovni latinski (a i ćirilski) natpis. U jednoj marginaliji uz natpis na mletačkom lavu na vratima od Gurdića u Kotoru, koji je danas nestao, zabeleženo je i ovo: »Copiata nel 1731«. To je najstariji podatak o sakupljačkoj delatnosti latinskih natpisa sa južnog primorja uopšte.

U rukopisu ima, kao što je rečeno, mali broj srednjevekovnih natpisa i to uglavnom inače poznatih i do danas sačuvanih. Za nestale natpise ovaj rukopis se mogao koristiti samo u tri slučaja. I. A. Bi-

*) Zbog ograničenog prostora u ovom broju našega Zbornika izvještaj dr Jovana Kovačevića nijesmo mogli kompletnog štampati, nego samo onaj dio koji se odnosi na tivatsko područje. Drugi dio biće objavljen u Zborniku 6. Ovom prilikom se cijenjenom autoru najiskrenije izvinjavamo.

¹⁾ Fond 0/9 od 17. XI 1950.

²⁾ Komentar glasi: »Le presenti iscrizioni si considerano appartenenti alle Bocche di Cattaro, avendote ritrovate scritte la prima di carattere dello S. Co. Antonio Bisanti, e la seconda di carattera sebbene incognito; tutte due però involte colle altre qui d'incontro qualmente della mano dello stesso signore, che fu diligentissimo raccoglitore di tutte le memorie antiche e moderne delle Bocche. Trifone Smeccchia 1804«.

zanti, i nepoznati sakupljač, a i A. Smeća, izgleda nisu bili nimalo sigurni u čitanju gotičkog pisma na natpisima, što se da lako utvrditi u komparaciji sa danas postojećim natpisima a koji se nalaze u rukopisu.

Veći broj kotorskih natpisa sakupio je Kukuljević (Arkiv za pov. jug. IV, 342-343) i objavio vrlo često sa sasvim netačnim čitanjem. Među ovim natpisima ne nalazi se ni jedan koji nije sačuvan do danas, i koji se ne može čitati u autopsiji.

Mladen Crnogorčević radeći svoju monografiju o Prevlaci (*Miholjski zbor u Boki Kotorskoj*, Starinar iz 1893. god.) uzgred je zabeležio i neke tamo nađene latinske natpise. Samo u dva slučaja oni danas ne postoje, a jedan (o Marinu Drušku) nije postojao ni u doba Crnogorčevića. On ne navodi odakle mu je poznat taj podatak o ovom natpisu.

Interesantno je napomenuti da su savremeni sakupljači natpisa zabeležili dva natpisa iz XIV veka kojih danas više nema. Petar Šerović (Glasnik Nar. univ. za Boku Kotorsku, V/1-3, 41) dao je tekst donatorskog natpisa nekog Domanje na crkvisi u Žrnovu kod Tivta, koji je usled eksplozije za vrijeme prošlog rata uništen, a Cvito Fisković (Spomenik SAN, CV) tekst nadgrobnog natpisa (?) Marina Glatvija u Škaljarima iz 1352. god. koji se danas ne može pronaći.

Nasuprot tome, sistematskim radom od oslobođenja do danas izašao je na videlo veći broj srednjevekovnih natpisa. SAN je od 1958. sistematski istraživala celo područje primorja, bilo preko reambuliranja terena ili sistematskim iskopavanjima. I jednim i drugim načinom otkriveno je veći broj srednjevekovnih natpisa. Iskopavanja prilikom kojih su otkriveni novi natpisi su sledeća: *Prevlaka* (Jovan Kovačević — Vojislav Korać), *Franjevački manastir* kod vrata od Gurdića u Kotoru (Pavle Mijović). Isto tako otkriveno je nekoliko natpisa prilikom sistematskih ispitivanja starih gradskih naselja na južnom primorju (*Bar i Ulcanj*, Đurđe Bošković). I pored toga na teritoriji južnog primorja nema ni jedne ustanove (muzeja, instituta i sl.) koji se bavi arheološkim istraživanjima cele oblasti, te bi prema tome u svom planu imala sakupljanje i kontrolu nad srednjevekovnim natpisima (uostalom i kao za antičke).

Ranije su bile osnovane neke zbirke, ili bolje reći embrione zbirke lapida, ali se one nisu održale na dovoljnoj visini. Najveća zbirka lapida, pa i natpisa, je *lapidarij u Kotoru*. Osnivač ovog lapidarija je učitelj *Antun Rosi*, inače saradnik Starohrvatske prosvjete

za uredništva Fra Maruna. Uz pomoć ondašnjih vlasti on je sakupljao po Kotoru i okolini fragmente lapida i smještio ih u napuštenu crkvu Gospe od Rozarija. Od smrti Antuna Rosija, dvadesetih godina ovoga vijeka, taj sakupljeni materijal ostaje zapušten i seli se po raznim prostorijama Kotora. Danas se taj lapidarijum nalazi u dvorištu Pomorskog muzeja u Kotoru. U tim seobama stradalo je dosta lapida i među njima natpisa. Neki, i to značajni komadi, 1950. god. kada sam ih prvi put video i čitao bili su u daleko boljem stanju nego danas. Treba podvući da se nije sačuvao inventar ovog lapidarija iako postoje bojom pisani brojevi na pojedinim komadima. Zbog toga jedan niz spomenika koji su ušli u kotorski lapidarij su lišeni svih potrebnih podataka, a naročito porekla i mesta nalaza. Jedini koji se sećao nekih podataka bio je pok. don Ivo Stjepčević od koga sam lično te podatke pokupio, iako se on nije više sećao za sve lapide i natpise.

U franjevačkom manastiru na Gospi od Otoka takođe postoji manja zbirka lapida i natpisa uzidanih kao dekorativni elementi u manastirske zgrade. Da li su ti komadi tamo nađeni na licu mesta prilikom podizanja zgrada, ili ih je neko sa drugih mesta donio, pored sveg nastojanja nisam mogao da saznam. Može se zaključiti da su pokušaji osnivanja zbirke bez najnužnijih podataka o njima bili koliko korisni toliko i štetni za njihovu spomeničnu vrednost.³⁾

³⁾ Ovaj izvještaj, kao što je rečeno, ima samo za cilj da da prethodna obaveštenja o stanju, broju i karakteru epigrafskih spomenika u Boki Kotorskoj. Precizniji podaci biće uneti u određene formulare za CILMA. Jedina još objektivna poteškoća je kvalitet fotodokumentacije. Za neke i to vrlo važne nisam mogao da pribavim dobre snimke, niti da ih sam snimim, jer bi trebalo podizati čitave skele. Drugi su u takvom mraku da ja nisam dovoljno vešt da ih snimim, a da snimci budu adekvatni jednoj reprezentativnoj publikaciji. Na osnovu ovog mog izveštaja mogu se sada preduzeti odgovarajuće tehničke mere, koje bez tehničkih sredstava nisu izvodljive.

PREVLAKA

1.

Nepoznata crkva, fragmenti natpisa sa septuma iz IX veka:

Fragmenat:

...ROPISIATORIVM AD ONORE BEAT...

— Nađen 1958. god. u novoj crkvi Sv. Trojice u oltaru, kao spolija, ispod debelog sloja kreča. Čini sa ostalim fragmentima natpisa, nađenim pri iskopavanjima 1958. i 1959. god., stilsku celinu Najverovatnije pripadao gornjoj gredi septuma, mada možda i ciborija.

2.

Nepoznata crkva, sigla na delu parapetne ploče, iz IX veka:

VA

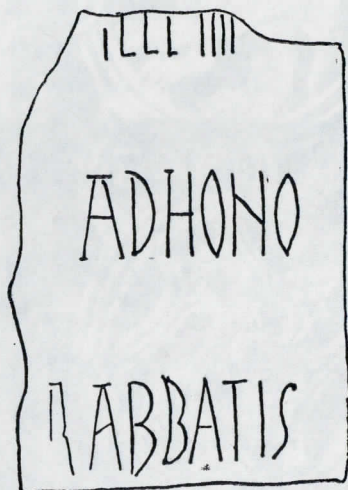
Sigla na sapima lava, na bogato ukrašenoj parapetnoj ploči, koja se čuva u crkvi Sv. Trojice. Identična sigla takođe na sapima lava u kompoziciji *Samson ubija lava* na fragmentu zabata septuma koji je kao spolija uzidan u crkvu Sv. Duha u Komolcu (Rijeka dubrovačka).

Nadgrobni natpisi sa nekropole oko ruševina crkve sv. Mihajla:

3.

.....
AD HONO
RI ABBATIS

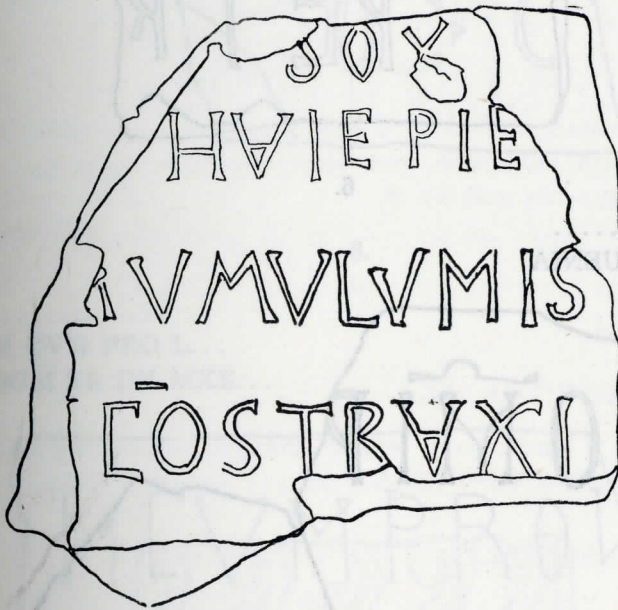
— Po Crnogorčeviću, *Miholjski zbor*, Starinar X, 1893, 23. Danas nestao.

4.

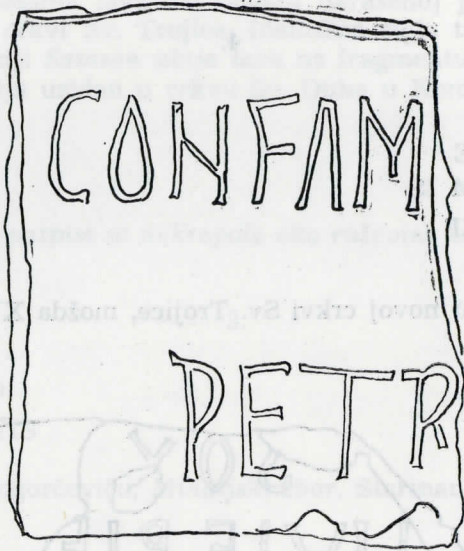
.....SOX
HV IE PIE
TVMVLVM IS
COSTRVXI...

— Naden u novoj crkvi Sv. Trojice, možda XV vek.

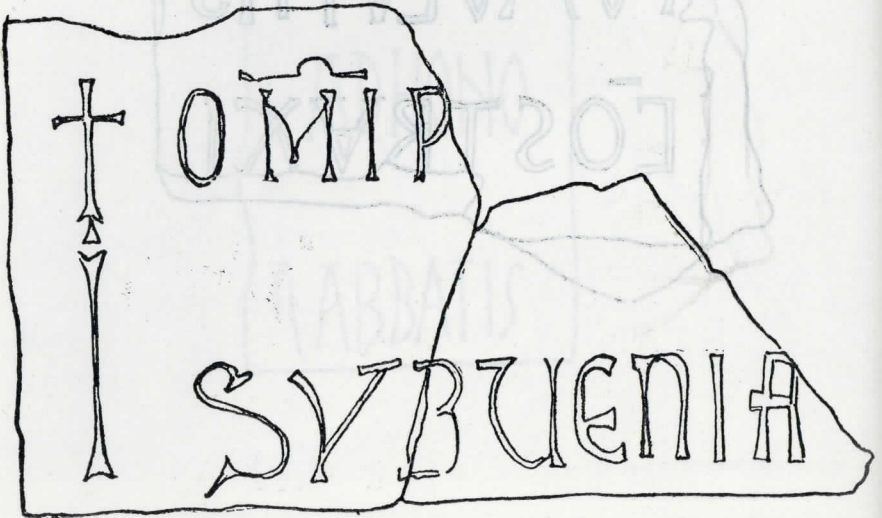
5.

.....
CON FAM...
PETR...

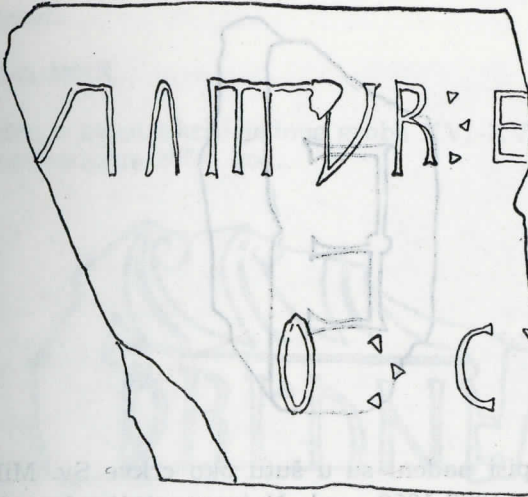
6.

† OMIP.....
I SVB UENIA

.....
 ...A(?)ANTVR E..

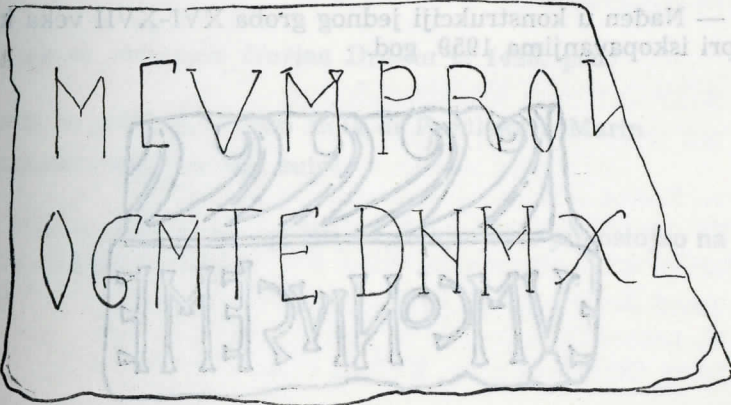
.....O CV.....

8.

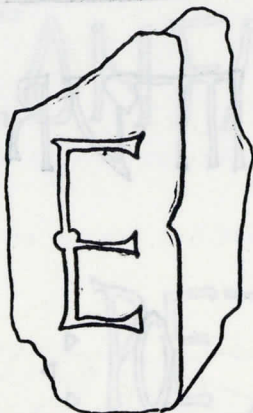
.....
 M CVM PRO L...

OGM TE DN MXE...

...E...

— Po obliku slova i načinu ukrašavanja slična su slova sa ciborija iz Sv. Tripuna u Kotoru iz IX veka.

— Svi natpisi nađeni su u štu oko crkve Sv. Mihajla, prilikom iskopavanja 1958-1959. god. Najverovatnije da pripadaju XV veku, osim fragmenta pod No. 6.

Fragmenat:

...CVM CONIVGE ME...

— Nađen u konstrukciji jednog groba XVI-XVII veka kao spolja, pri iskopavanjima 1959. god.

11.

Fragmenat:

...ABI Δ DNE...

— Nađen u konstrukciji jednog groba XVI-XVII veka kao spolijsa, pri iskopavanjima 1959. god.

Oba fragmenta (pod br. 10 i 11) takođe mogu biti sa ciborija.

12.

Natpis sa pomenom Marina Druška iz 1428. god:

»1428 fo conzeso...modo Isola di Prevlaka a Marin

(Druscho) sucesoribus suis«.

— Po Crnogorčeviću, *op. cit.*, 31, ovaj natpis je postojao na Prevlaci. Danas ga više nema.

GOSPA OD OTOKA

13.

Nepoznata crkva Sv. Stevana, donatorski natpis Uroka i Dane, sa početka IX veka:

Čeona strana (sa krstovima):

IN̄M DN̄I ET SALUATORI NOS
RI IH̄S XP̄I EGO DANA ET
HUROCUS CONIUGE MEA

Donja strana:

.....O STEF.....RI SCI
STEFANI PRO REMEDIAM ANI
ME NOSTRE AD ONOREM SCI AM

— Nađen u franjevačkom manastiru na Otoku, slučajno, 1957. god. Na ovom mestu manja zbirka lapida kao spolije u zidovima zgrada. Postoje dve preromanske crkve Sv. Stevana u okolini: u Sušćepanu iznad Herceg-Novog i u Radovanićima u Luštici. Natpis se nalazio na nadvratniku portala sa spoljne strane i donje kao npr. natpis župana Godeslava u Sv. Križu u Ninu.

TIVAT

14.

Crkva Sv. Srđa na Đurđevom brdu kod Tivta, donatorski natpis Albelina, iz XI veka:

† EGO ALBE · LI · NVS DIAS FILIO BERGOLINI FRIQ · MEI
EDIFICAVIM · HOC TEMPLVM AD HONOREM
SCI SERGI ET SCI NICOLAI ET SCI DIMITRI

— Ploča iznad vrata crkve XVI veka. Nije in situ. Crkva je zadržala ime starog patrona. Pored natpisa uzidana još jedna ploča ukrašena krstom u krugu, koja po svojim stilskim osobinama može da pripada preromanskom nameštaju prvobitne crkve.

15.

Crkvice u Žrnovu kod Tivta, nestao donatorski natpis ktitora Domanje, iz 1316. god.:

An(n)o D(omi)ni M.CCCXVI: ego Domani fili(us) Selaois(?)
una cum fratri(bu)s meis hedificavim(us) ha(n)e eccl(es)iam
i(n) honor(em) Dei et s(an)eti Simeonis A(postoli).

— Po Šeroviću, *Stari zapisi i natpisi*, Glasnik narodnog univerziteta Boke Kotorske, V/1-4, 1938, 41. Usled eksplozije za vreme ovog rata uništen.

Crkvica Sv. Antuna u Tivtu, falsifikovan natpis sa pomenom kralja Tvrtka, iz XVII veka:

QVA REX TVRATKO FIDE
VOLVIT VIOLARE CINA
ENEVLG ET MERITIS IPS
A DICATA SVIS

MCCC LXXIII

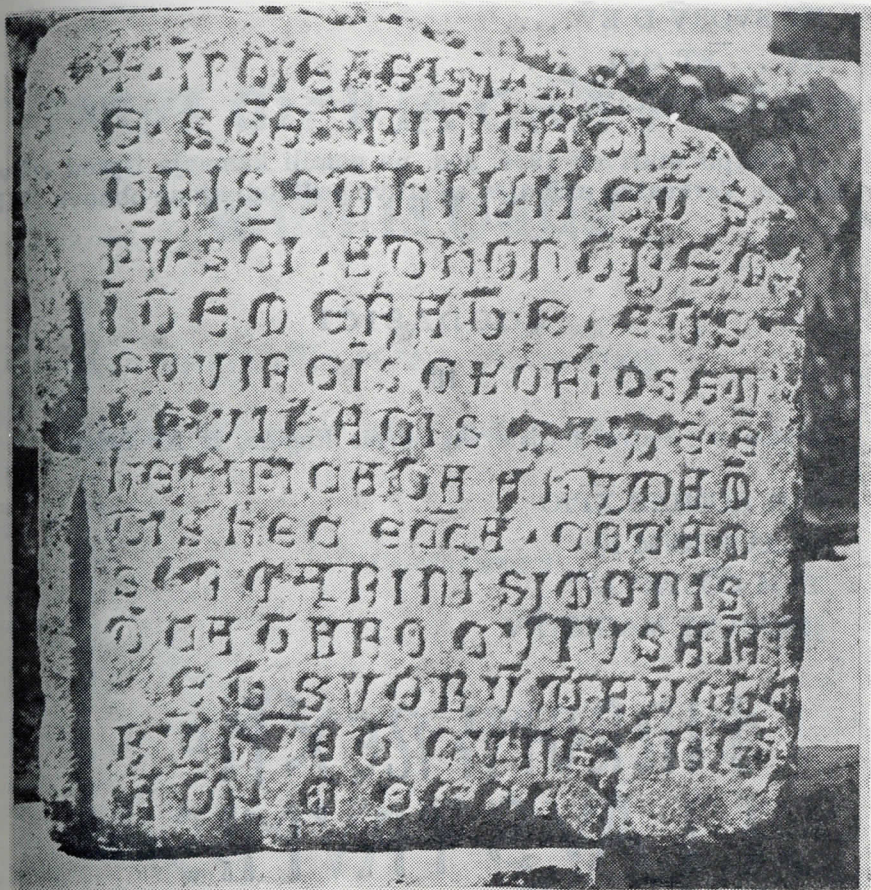
— Uklesan u renesansnoj preslici za crkveno zvono. U crkvi fresko grbovnik XVII veka.

GORNJA LASTVA

17.

Crkva Sv. Marije, donatorski natpis Marina Simonovog, iz 1410. god.:

† . IN NI ET AD(?)H. . .
 E . SCE TRINITATIS. . .
 TRIS ET FILII ET . S.
 TV . SCI . AD HONOREM
 I TEMERATE . ET . S. . .
 ET VIRGIS GLORIOSE . N
 ATAVITATIS MARIE . E

HEDIFICATA A FVDAM̄
 TIS HEC ECCA . QODAM
 SER MARINI SIMONIS
 D̄ CATHARO CVIVS FĪA.
 ET SVORV̄ D EV̄.....
 RV̄....ET QVI.....
 Ā . D̄ . MCCCCX

— Natpis otkriven 1934. god. na gomili kamenja ispred crkve Sv. Marije. Verovatno uklonjen sa crkve prilikom njene obnove 1715. god.

BOGDAŠIĆI

18.

Crkva Sv. Petra, majstorski natpis Regula, iz XI veka:

† IN HOMINE XPIO
 CLAVSTRVM IS
 TVM CÖSTRVXIT
 REGOLVS MAGISTRV̄

† IN HOMINE XPI
 CLAVSTRVM IS
 TVM CÖSTRVXIT
 REGOLVS MAGISTRV̄

Spolija u spolnjem zidu crkve.

Crkva Sv. Đorđa, natpis na zvonu, iz XV veka:

† AVE MARIA GR̄A PLENA
 D̄M̄NIS TĒQE

† AVE MARIA GR̄A PLENA D̄M̄NIS TĒQE

— Natpis teče uokolo donjeg ruba zvona.

(Nastaviće se)

Résumé

LES ÉPIGRAPHES LATINES DU MOYEN ÂGE À BOKA KOTORSKA

Dr Jovan KOVAČEVIĆ

Tout ce qui a été fait, jusqu'à présent, pour le rassemblement et pour l'exploration des épigraphes latines sur le territoire de Boka Kotorska l'a été sans aucune systématisation et sans les plus fondamentales données au sujet de leur découverte et de leur origine. A Boka Kotorska, existaient aussi quelques plus petites collections lapidaires et d'épigraphes, mais sans aucune élaboration professionnelle. De cette façon jusqu'aujourd'hui, on ne peut profiter de rien pour le complètement des épigraphes latines.

De la libération jusqu'aujourd'hui, des recherches ont été faites ainsi que des fouilles archéologiques aux mêmes endroits où ces épigraphes latines ont été découvertes. A la base de l'ancienne littérature, ainsi que de la dissection effectuée des épigraphes existantes et aussi, à la base des plus nouvelles recherches archéologiques, l'auteur a formé un compte-rendu de l'état, du nombre et du caractère des épigraphes latines du Moyen Age à Boka Kotorska. A cause des difficultés techniques, toutes les épigraphes ne pouvaient ni être photographiées, ni copiées, car à ce sujet il aurait fallu engager des moyens techniques qui n'étaient pas accessibles à l'auteur. A la base de ces données, on pourrait commencer la systématisation, la détermination et l'interprétation des monuments épigraphiques latins à Boka en general, mais en particulier des épigraphes du Moyen Age.

La Rédaction s'excuse à l'auteur, la place étant limitée dans ce numéro du Code, elle a été obligée de diviser son rapport en deux parties. La seconde partie sera publiée dans le numéro suivant du Code.